

Dmytro Pomazan

THE INFLUENCE OF THE CATHOLIC CHURCH ON THE ACTIVATION OF SCIENTIFIC COSTS IN THE EUROPEAN TERRITORY IN XVII – XVIII ST.

The article deals with the influence of the Catholic Church on the activation of the activities of the scientific secret societies of Europe in the seventeenth and eighteenth centuries. This topic is rather controversial and insufficiently disclosed in the historiography of secret societies. When disclosing the tasks, special attention is paid to the factors that influenced the activities of scientific secret societies and means used by the Catholic Church to confront secret societies. In addition, for the completeness of the historical period in the article, features of socio-political relations in the European society of the XVII-XVIII centuries were disclosed. Such an approach allows us to maximally consider the question posed.

Key words: Secret societies, scientific thought, Catholic Church, philosophy, society.

УДК 334.73

Ірина Мукомела

РОЛЬ ГРЕКО-КАТОЛИЦЬКОГО ДУХОВЕНСТВА У ЗАРОДЖЕННІ УКРАЇНСЬКОГО КРЕДИТНОГО КООПЕРАТИВНОГО РУХУ У СХІДНІЙ ГАЛИЧИНІ (ДРУГА ПОЛОВИНА ХІХ СТ.)

У статті на основі ґрунтовного дослідження широкій джерельній бази проаналізовано зародження українського кооперативного руху у Східній Галичині (друга половина ХІХ ст.). Встановлено роль греко-католицького духовенства у виникненні та початковому періоді діяльності української кредитної кооперації зазначеного періоду. Методологічну основу склали принципи наукової об'єктивності, історизму, системності, всебічності, які ґрунтуються на пріоритеті роботи з документами.

Ключові слова: Східна Галичина, кооперація, кредитні товариства, греко-католицька церква.

У здійсненні сучасних економічних реформ цінним є досвід роботи кооперативного руху в Східній Галичині в кінці ХІХ на початку ХХ ст. Він став широким соціальним явищем, значення якого для процесів націотворення і самоорганізації українського суспільства досі належно не оцінено. Розвиток української кооперації набув ваги як важливий чинник господарського й національного відродження.

Розвиваючи власне господарство, українці в той час не могли створити завершену систему національної економіки. Не маючи своєї державності, їм довелося розраховувати лише на господарську самоорганізацію. Кооперація тут стала масовою всенародною організацією, охоплювала різнобічні сторони життя населення. Вона, захищаючи економічні і соціальні права галичан, виховувала їх національно-свідомими громадянами. В основі діяльності українських кооперативів лежала національна кооперативна ідеологія, яку виробили піонери української кооперації на початку ХХ ст. Вони цілком правильно вважали, що сила кооперації не лише в результатах господарської діяльності кооперативів, а й у людській солідарності та взаємодопомозі.

Ознайомлення з досвідом діяльності українських кредитних кооперативів дасть змогу виражено використувувати його для розвитку соціально-економічного життя українського суспільства.

Мета статті полягає у тому, щоб на основі ґрунтовного, об'єктивного і комплексного аналізу встановити роль греко-католицького духовенства у зародженні українського кредитного кооперативного руху у Східній Галичині.

Важливим для з'ясування даної проблеми є аналіз праць С. Качали [1] – одного із засновників кооперативного руху Східної Галичини у 70–90-х рр. ХІХ ст., І. Франка [2] – фундатора наукового дослідження національних фінансово-економічних організацій у Галичині, І. Витановича [3], який дослідив історію кооперації та українських галицьких кредитних товариств і спілок.

Зважаючи на характер досліджуваної теми, значний інтерес становлять праці, в яких автори висвітлювали проблему взаємовідносин української кредитної кооперації з греко-католицькою церквою. У цьому ракурсі написані праці А. Качора [4], дослідження сучасних істориків С. Гелея [5], Р. Пастушенка [6], Ф. Ковалю [7].

Передумови зародження українського кооперативного руху на західноукраїнських землях почали складатися в середині ХІХ ст., після скасування в 1848 р. Австро-Угорщиною, до складу якої входила тоді Східна Галичина, кріпосного права, коли потреби економічного розвитку та національного і соціального захисту пробудили інтерес українців до кооперації. Австрійський уряд

свідомо гальмував розвиток продуктивних сил на заселеній українцями території, щоб дати змогу швидше розвиватись економіці інших районів. Тому у складі Австро-Угорщини Східна Галичина фактично була аграрно-сировинним придатком західних провінцій імперії. Характерними рисами економічного розвитку західноукраїнських земель від часу скасування панщини, що позначилися на ощадній спроможності населення і становленні мережі кредитно-фінансових установ, були такі: наявність залишків феодального землевпорядкування, аграрне перенаселення, низька оплата праці, значна заборгованість селян лихварям і банкам, високі податки. Місцеві та засновані з участю іноземного капіталу банки й інші кредитні установи обслуговували землевласників, купців та інші заможні верстви населення. Свої капітали вони скеровували на посилення економічної залежності селян.

У кінці 60-х років XIX ст. з розгортанням національного відродження в галицькому селі почалася просвітня та економічна діяльність на засадах самоорганізації і самозахисту. Правові підстави для цього створив закон про кооперацію, який був прийнятий в Австро-Угорській імперії в 1873 р. – закон «Про заробково-господарські стоваришення». Ліберальні засади закону забезпечували автономію кооперативу та забороняли втручання в його внутрішні справи сторонніх осіб і державних чиновників. Влада могла припинити діяльність товариства та притягнути до відповідальності його правління лише у випадку порушення ними статутних норм та законів, зловживань керівництва і ведення незаконної політичної діяльності. Закон 1873 р. регламентував також діяльність кооперативних спілок, їх функції та права [6, с. 251].

Український кооперативний рух в Східній Галичині зародився лише в 1860–1880 рр. Він розпочався з розгортання просвітньої та економічної діяльності на засадах самоорганізації і самозахисту.

Важлива роль у цьому процесі належала Греко-католицькій церкві та її духовенству. «Українське греко-католицьке духовенство, – пише А. Качор, – за браком інших вищих верств суспільности, мусіло перебирати на себе провід українським народом в Австрійській монархії, хоча не було до того приготовлене» [4, с. 16].

Кооперативний рух в Україні завжди спирався на християнський світогляд, що постійно вимагав духовного удосконалення людини. Він визнавав приватну власність, але обумовлював її розміри вимогою загального добра та набуття її власною працею (хто не працює – хай не їсть – слова святого Павла). Християнська віра, як і кооперація, вимагали не лише молитви, а й конкретних справ для добра людей на землі.

Перший досвід кооперативного будівництва започаткували греко-католицькі священики, які відіграли значну роль в духовному пробудженні, просвіті та піднесенні матеріального благополуччя українців Східної Галичини. Священики почали утворювати по селах «братства тверезості», економічною основою яких мали стати, за задумом ініціаторів, позичкові каси, громадські шпихліри (зерносховища) та крамниці. Правові підстави для цього створив «Закон про товариства» 1867 р., який дав змогу створювати різноманітні асоціації.

Виникнення перших громадських та церковних крамниць в Східній Галичині пов'язане з широким рухом західноукраїнської інтелігенції на піднесення економічного благополуччя селян шляхом створення їх самопомогових організацій. Започатковує його так звана «акція тверезості», яку розгорнула греко-католицька церква в 60-х рр. XIX ст. під гаслом: «Молися, тверезися, трудися!». Метою акції було звільнення селян від пияцтва, що набуло в той час загрозливих для нації розмірів [5, с. 117].

Боротьба з пияцтвом стала загальнонародною справою як з національним лихом. У Галичині було 23269 корчем і шинків. Пияцтво звело українське село до занепаду, а селян – до отупіння. Селяни щороку сплачували заборгованість у розмірі 6663 гульдени, або 60 % майна. У 1874 р. митрополит Йосиф Сембратович звернувся до народу з посланням «О великім достоїнстві чоловіка». Це послання сучасники назвали «початком справжнього культурного й економічного пробудження нашого села». Другим посланням 4 серпня 1874 р. «Братства тверезості» митрополит заохочував духовенство боротися за «отверезіння народу та створення у кожному селі місії проти пияцтва», а також «Братств тверезості» [7, с. 14].

За словами А. Качора, «акція митрополита Йосифа Сембратовича – це перша свідомо спроба духовенства і української церкви мобілізувати українське селянство до самооборони під гаслом «Молися, тверезися, трудися!». «Цією акцією митрополит врятував галицьке селянство від матеріальної руйни та усунув головну перепону до його духовно-культурного й економічного відродження». «Братство тверезості» охоплювало понад 75 % українських парафій на Галичині, відіграло важливу роль у розгортанні діяльності «Просвіти», загалом у формуванні та становленні селянських кооперативів [4, с. 17].

Священики почали утворювати по селах «братства тверезості», які охоплювали понад 75 % українських парафій на Галичині. Вони відіграли важливу роль у формуванні та становленні

селянських кооперативів. Їх економічною основою мали стати, за задумом ініціаторів, позичкові каси, громадські шпихліри (зерносховища) та крамниці. Акція знайшла широкий відгук серед селян і викликала активний опір ворожих поступу української нації сил.

Слід зазначити, що впродовж кінця XVIII – першої половини XIX ст. відповідно до закону про місцеву адміністрацію 1782 р. першими і єдиними формами організації дрібної ощадності у Східній Галичині були шпихліри та сільські громадські «позичкові» каси. Причиною їх виникнення стало важке становище селянства, яке внаслідок неврожаїв і стихійних лих часто зверталося за допомогою до держави. У 1778 р. чиновник Ю. Косович звернувся до імператора Йосифа II із пропозицією спрямовувати на їх заснування штрафи з доміній за кривдженння підданих. Після цісарського декрету 1779 р. шпихліри почали з'являтися масово. Австрійська влада домагається їхнього створення майже в кожній громаді. До шпихлірів селяни зобов'язані були вносити певну кількість зерна з нового врожаю для того, щоб весною можна було його позичати на посів. Цією роботою займалися громадські уряди та церковні братства, що об'єднували суспільне життя у селах. Та в 1821 р. влада закрила шпихліри, а запаси збіжжя забрала [5, с. 118].

Занепад громадських шпихлірів змусив владу звернути увагу селян на інший засіб захисту від лихварства і розорення – на організацію і розвиток громадських позичкових кас – перших селянських кредитних установ у Східній Галичині. Фонди громадських позичкових кас, що виникли у 60-ті рр. XIX ст., утворювалися за рахунок ліквідованих громадських шпихлірів, сервітутних капіталів та інших громадських фондів села (частина грошового фонду шпихлірів була використана для заснування Земського кредитового товариства для великої власності, інша – у вигляді облігацій передана громадянам для створення допомогного фонду громад, але значна кількість цих коштів пропала). Як писав І. Франко: «Найлуччим заведенням кредитовим для нас є каса позичкова домашня, сільська і міська. Позичаючий, беручи позику, не тратить часу на їзду до міста і грошей на ті страшні видатки, а до того всі зарібки, які має каса позичкова, остаються в громаді, не переходять в кишені банкових панів. То є одна інституція кредитова, яка може освободити наші села і міста від лихварів...» [2, с. 181]. У 1897 р. в кожному другому галицькому селі була вже організована така каса, а загальна їх кількість у Галичині становила на цей час 3427 з капіталом 12 млн крон.

У 60–80-х рр. починають активно займатися справою гуртової самопомоги українців греко-католицькі священики. Це, зокрема, отець Д. Танячкєвич, парафіяльний священик з с. Закомар'я на Золочівщині, ініціатор галицьких «громад» та так званих «правд» – благодійних ощадно-позичкових кас; отець С. Качала – автор книжечки «Що нас губить, а що помогти може», де йшлося про громадські шпихліри та позичкові каси, засновник кредитної каси «Надія» в Збаражі та «Господарсько-промислового товариства» в Станіславові; отець Б. Сілецький – творець так званих «кас Сілецького»; отець Л. Джулинський, що пропагував у своїх брошурах громадські крамниці; отці Кобринські – творці зразкового для округи осередку громадської самопомоги у с. Мишині на Коломийщині та багато ін. [3, с. 80].

Акцією організації «християнських склепів» на паях по сільських парохіях керував призначений Андреем Шептицьким на посаду господарського адміністратора митрополії о. Т. Войнаровський (1856–1938 рр.), який мав економічну освіту. Пізніше він розгорнув широку акцію парцеляції дідачівських дворів між селянами. За допомогою митрополита він викупив і розпарцелював понад 40000 моргів землі в багатьох селах Снятинщини, Коломийщини, Городенщини, Станіславівщини, Львівщини. За його прикладом пішли і інші громадські діячі, такі, як о. А. Пеленський, парох Княгинич на Рогатинщині, о. С. Онишкевич на Рудеччині та ін. [7, с. 33].

Прихильником економічної самопомоги був і А. Шептицький. При цьому митрополит керувався соціально-економічними та національно-політичними міркуваннями, а суспільні проблеми слід полагоджувати на принципах загальнолюдських та християнських цінностей. У посланні «О квестії соціальной» (1904 р.) він проголошував: «У наш час соціальні труднощі вирости, актуалізувалися, розширилися, стали загальними і, таким чином, витворили стан зовсім не нормальний, котрий називаємо соціальною квестією, тому слід шукати зародки зла, котре з кожним днем росте і розширюється... Мусимо вчити їх (селян) на цілій лінії праці й ощадності, надавати напрям якнайкорисливіший для правдивого поступу економічного.... Рішуче шкідливим єсть напрям занедбування сторони суспільно-економічної. Церква тих речей дочасних і матеріальних не занедбує. Священик, що навіть на жадання парохіян не хоче утворити читальні, склепику, шпихліра громадського і всім подібним установам єсть противний, не відповідає своєму становищу...» [7, с. 35].

Після енцикліки Папи Льва XIII «Рерум Новарум» (1891 р.) і послань А. Шептицького, у яких йшлося про необхідність участі духівництва у громадському житті, а кооперацію відзначено як важливий засіб здійснення необхідних для суспільства реформ, священики вважали своїм

обов'язком давати парафіянам поради та підтримувати їх як у духовному житті, так і в господарській діяльності.

За свідченнями І. Витановича, «нова генерація духовенства» була надзвичайно активною на полі кооперативної роботи. «Деякі з них у колегіальному проводі околиці, повіту були авторитетними практичними радниками, вони одночасно виконували роль лучників з тими скромними сільськими парохами, які на місцях закладали читальні, шпихліри, каси, крамниці, гуртки «Сільського господаря», будували народні доми..., добирали сільську молодь і старших до співпраці» [3, с. 81].

Першу спробу організувати кредитну сільськогосподарську самопомогу здійснив о. Андрій Воевідка під Снятином, на Покутті. Він одним з перших розпочав у своїй громаді-парохії акцію тверезості ще в 1850–1860-х рр. А. Воевідка, зокрема, запропонував громаді вилучити частину землі з громадської толоки, на якій паслася худоба, і щорічно орати й засівати її «громадським ладом». Дохід із проданого збору ділили на дві частини. Одну передавали у фонд громадської позичкової каси, іншу – на зменшення громадських тягарів. Розвиток каси Карлівської громади був досить хорошим. У 1888 р. читальня складалася з 80 членів, багаті бібліотеки і 14 тис. золотих ринських власного капіталу. Упродовж 10 років коштів у касі збільшилося до 15 тис. ринських власного капіталу. Їх використовували переважно на позики громадянам, здебільшого для викупу заставлених у корчмі ґрунтів. Перед цим місцеві селяни звичайно позичали в корчмі 20–40 золотих ринських і віддавали в заставу 1 морґ чи більше свого поля, зобов'язуючись обробляти його на користь лихваря. Викуповуючи заставлені ґрунти, каса не віддавала їх одразу власникам, а використовувала у своїх потребах. За декілька років із прибутків з даного поля вона сплачувала борг і віддавала власнику вже не заборговане поле [3, с. 83].

Карлівська каса почала також зі спільного громадського фонду виплачувати громадські податки, тому індивідуально їх ніхто вже не платив і таким чином не збільшував своїх боргів. Досвід Карлівської громади наслідували інші села: Стецеве, Белелуя, Задубрівці, Тучапи.

Збереглися дані про діяльність о. Жулинського у 1870-х рр. на Бережанщині, у с. Лапшині, яке пізніше стало відоме як «диво» організації дрібних ощадностей. Лапшинська читальня товариства «Просвіти» видала кілька брошур о. Жулинського, які пропагували справу «читальня них» крамниць. Але через відсутність досвіду і конкуренцію, та «допомогу» міліції ці крамниці довго не проіснували.

У тогочасній пресі часто згадується діяльність учителя І. Петришина, який вів боротьбу з лихварями, польською адміністрацією й дідичами на Золочівщині й Брідщині та «закладав» у селах «каси» самопомоги й крамниці. Він був близьким співробітником о. Д. Танячкевича (1842–1906 рр.), парафіяльного священика с. Закомар'я. Д. Танячкевич заснував у 1870-х рр. на Золочівщині особливий тип ощадно-позичкових кас, котрі називалися «Правдами». Свій досвід парох описав у книжечці «Як заводити «Правди» на лад Закомарської «Правди», де викладав також практичні поради щодо організації цього особливого типу ощадно-позичкових кас та їх поширення. Він закликав кожного священика збирати в свята і щонеділі, а також з добродійних пожертв кошти, які можна було б використовувати на основний капітал товариства. Кожен член товариства (лише українець і греко-католик) складав вкладку по 40 сот. Ці ощадно-позичкові каси повинні були надавати позики, «аби бідних людей в біді рятувати, а то тим, що їм позичається на їх власні потреби, чи то домашні, чи при господарстві, чи при ремеслі, гроші і то цілком без проценту або за невеликими, котрі знов збирається на користь цілої громади» [5, с. 124]. «Правди» Д. Танячкевича діяли у Закомар'ї, Білому Камені, Скваряві й Пітричах.

Таким чином, на основі закону про товариства від 1867 р. у 1860–1880-х рр. засновано декілька сотень позичкових церковних кас (на жаль, не маємо детальних відомостей, скільки їх утворилося, як вони розвивалися і занепадали, оскільки ніхто не займався їхньою реєстрацією). Однак невміння провадити справи, відсутність практичної допомоги – і фінансової, й організаційної – приводили їх до банкрутства. Великим недоліком всіх незареєстрованих церковних товариств було те, що вони не мали статутів, де б чітко визначалися мета товариства, обов'язки і права членів, способи використання фондів і розподіл зисків спілки, обов'язки і відповідальність управи. Фахівці звичайно не мали доступу, щоб їх контролювати. Також товариства платили значні податки, а представники влади мали право втручатися у їхні справи та часто через незначні порушення закривали їх.

Водночас, організовані священиками товариства тверезості, при яких існували каси взаємодопомоги та громадські шпихліри, звичайно, певним чином впливали на господарське становище селян, розвивали нахил до кооперування.

Таким чином, перший досвід кредитного кооперативного будівництва у Східній Галичині започаткували греко-католицькі священики в другій половині XIX ст. Саме вони почали організовувати в краї перші ощадно-кредитні установи – церковні зерносховища та позичкові каси.

Саме 1860–1880-ті рр. слід визнати періодом зародження українського кредитного кооперування, оскільки українська громада визнала ощадно-позичковий кооператив найбільш зручним засобом кредитування населення.

Список використаних джерел

1. Качала С. Що нас губить, а що допомоги може. Львів, 1870. 28 с. 2. Франко І. Громадські шпихліри // Збір. Творів у 50-ти тт. К.: Наукова думка, 1986. Т. 44. Кн. 2. С. 181–182. 3. Витанович І. Історія українського кооперативного руху. Из праць Історично-Філософічної Секції НТШ. Нью-Йорк: Товариство Української Кооперації, 1964. 624 с. 4. Качор А. Роля духовенства і церкви в економічному відродженні Західної України. Вінніпег: Накл. УВАН, 1992. 40 с. 5. Гелей С. Для загального добра. Вплив Української Греко-Католицької Церкви на становлення та розвиток кооперативного руху в Галичині // Дзвін. 2003. № 4. С. 117–125. 6. Гелей С., Пастушенко Р. Теорія та історія кооперації: Підручник. К.: Знання, 2006. 513 с. 7. Коваль Ф. Християнські засади українського кооперативного руху. Львів: Ахілл, 2002. 104 с.

References

1. Kachala S. Shcho nas hubyt', a shcho dopomohty mozhe [What loses us, and what can help]. L'viv, 1870. 28 s. 2. Franko I. Hromads'ki shpykhliry [Public shpykhlirs]. Zibr. Tvoriv u 50-ty tt. K.: Naukova dumka, 1986. T. 44. Kn. 2. S. 181–182. 3. Vytanovych I. Istoryia ukrayins'koho kooperatyvnoho rukhu. Iz prats' Istorychno-Filosofichnoyi Sektsiyi NTSh [History of the Ukrainian cooperative movement. From the works of the Historical-Philosophical Section of the NTSh]. N'yu-York: Tovarystvo Ukrayins'koyi Kooperatsiyi, 1964. 624 s. 4. Kachor A. Rolya dukhovenstva i tserkvy v ekonomichnomu vidrozhenni Zakhidnoyi Ukrayiny [The role of the clergy and the church in the economic revival of Western Ukraine]. Vinnipeh: Nakl. UVAN, 1992. 40 s. 5. Heley S. Dlya zahal'noho dobra. Vplyv Ukrayins'koyi Hreko-Katolyts'koyi Tserkvy na stanovlennya ta rozvytok kooperatyvnoho rukhu v Halychyni [For the general good. The Influence of the Ukrainian Greek Catholic Church on the Formation and Development of the Cooperative Movement in Galicia]. Dzvin. 2003. # 4. S. 117–125. 6. Heley S., Pastushenko R. Teoriya ta istoriya kooperatsiyi [Theory and history of co-operation]: Pidruchnyk. K.: Znannya, 2006. 513 s. 7. Koval' F. Khrystyyans'ki zasady ukrayins'koho kooperatyvnoho rukhu [Christian Foundations of the Ukrainian Cooperative Movement]. L'viv: Akhill, 2002. 104 s.

Iryna Mukomela

THE ROLE OF THE GREEK CATHOLIC CLERGY IN THE BIRTH OF THE UKRAINIAN CREDIT COOPERATIVE MOVEMENT IN EASTERN GALICIA (SECOND HALF OF THE NINETEENTH CENTURY)

The article analyzes the origin of the Ukrainian cooperative movement in Eastern Galicia (second half of the nineteenth century) on the basis of a thorough research of a broad source base. The role of the Greek Catholic clergy in the emergence and initial period of activity of the Ukrainian credit co-operation of the specified period was established.

The methodological basis amounted principles of scientific objectivity, historicism, consistency, comprehensiveness, based on the priority of the documents.

Key words: Eastern Galicia, co-operation, credit societies, Greek Catholic Church.